

‘Leesonderwijs dat ergens over gaat, gaat over de inhoud’

HERZIEN VAN DIDACTIEK VOOR DIGITALE TIJDEN

Wat moet beter in het Nederlandse leesonderwijs? In gesprek met Els Stronks, coördinator van het onderzoeksproject LeesEvolutie: ‘Bij lezen is kennis niet los te koppelen van vaardigheden.’

MARJOLIJN VOOGEL

Een docent Duits die me geen boekenleestips in haar taal kan geven, omdat ze ‘eigenlijk nooit boeken leest’. Een vader van een vriendje van een van mijn kinderen die mij op het strand ziet lezen en verbaasd zegt: ‘Goh, ja, een boek. Dat kan natuurlijk ook.’ Een poster van een jolige uitgever met de tekst: ‘Wees radicaal, lees een boek’. Mijn eigen zoons die alleen boeken lezen die moeten van school. En dat alles ondersteund door cijfers: Nederlanders zijn minder gaan lezen. Bij jongeren is dat inmiddels zeer verontrustend: ‘Leesvaardigheid Nederlandse jongeren opnieuw drastisch gedaald’, lees ik in het persbericht van Stichting Lezen, dat bij de voorbereidingen voor dit themanummer in mijn mailbox verschijnt. Aanleiding

is de publicatie van het jongste PISA-rapport. PISA (Programme for International Student Assessment) is een internationaal vergelijkend onderzoek naar de prestaties van vijftienjarigen bij lezen, wiskunde en natuurwetenschappen. Maar liefst 33 procent van de Nederlandse jongeren verlaat mogelijk onvoldoende leesvaardig school. In de Europese Unie bungelt Nederland nu onderaan de lijst, samen met Griekenland.

‘Hoera!’ schreef een cynische Gert Biesta in een post op LinkedIn. ‘Het seizoen voor PISA-paniekvoetbal is weer geopend, met veel gelegenheid voor gemakzuchtig inkoppen.’ Biesta hekelde met zijn post de overmatige waarde die aan ‘het snapshot van PISA’ wordt toegekend, en het daaropvolgende vingerwijzen naar het onderwijs.

Tegengeluid in tijden van morele paniek is nodig. In

Foto: Tom van Limpt

de mediastorm die volgde op de publicatie van PISA 2018 bracht de neerlandicus Helge Bonset (2020) belangrijke nuances aan. Bijna een kwart van de vijftienjarigen zou een eenvoudige mededeling niet meer kunnen begrijpen, zo klonk het overal, een volgens Bonset ongerechtvaardigde conclusie. PISA splitst leesvaardigheid namelijk uit in drie begripsprocessen: ‘informatie opzoeken’, ‘begrijpen’, en ‘evalueren en reflecteren’. De bevroegde Nederlandse vijftienjarigen bleken alleen op het laatste begripsproces slecht te scoren. Bonset: ‘Het probleem van de Nederlandse leerlingen lijkt veel meer dat ze niet goed zijn in het nadenken over wat ze lezen.’ Daarbij was de leesmotivatie van de Nederlandse leerlingen intussen de laagste van alle deelnemende landen. Een kwestie van goed lezen dus, aldus Bonset, iets ‘wat columnisten in

het algemeen nalaten’.

Naar aanleiding van recente PISA-cijfers klonnen die columnisten opnieuw en masse in de pen en lieten niet na om oorzaken en schuldigen aan te wijzen: verstrooiende smartphones, eenzijdige examens, aanhoudende lerarentekorten, methodeverslaafde docenten, graaiende uitgevers en last but not least: een kortzichtige overheid.

Iets specifiek Nederlands

Els Stronks spreekt liever niet van schuldigen, maar van verantwoordelijke partijen. Dat zijn er inderdaad verscheidene, ook wetenschappers zoals zichzelf horen daarbij. Stronks is hoogleraar vroegmoderne Nederlandse letterkunde aan de Universiteit van Utrecht en coördi-

nator van LeesEvolutie, een groot onderzoeksproject dat in de week na het PISA-persbericht werd gelanceerd en waarbij meer dan vijftig wetenschappers en maatschappelijke partners samen optrekken om het Nederlandse leesonderwijs te verbeteren. Vooral kritisch en diep lezen zijn problematisch, stellen ook zij. In het licht van de huidige polarisatie bedreigt dat onze vrije democratie. Ook vergroot verminderde leesvaardigheid ongelijkheid en die verschillen worden steeds groter, zo toont ook PISA 2022 opnieuw aan. Er moet dus iets gebeuren. PISA 2022 is namelijk niet de eerste snapshot; de ontwikkeling is structureel. Stronks vertelt: ‘Eigenlijk wisten we door waarschuwingcijfers van het Cito in het rapport *Balans over leesstrategieën in het primair onderwijs* uit 2007 al dat het niet goed ging.’

Met Nederland vergelijkbare landen kennen de combinatie van afnemende leesvaardigheid en dito motivatie niet. Ook is er dus iets specifiek Nederlands aan de hand. Daarvoor moeten we dus toch ook naar het (lees)onderwijs kijken. Pas in de afgelopen drie decennia is dat sterk veranderd. In de negentiende eeuw had

Tot de jaren zeventig van de vorige eeuw bleef dat onderwijs in vrijwel ongewijzigde vorm bestaan. De docent doceerde uit een boek dat een overzicht van de literatuurgeschiedenis combineerde met tekstfragmenten: de historisch-biografische benadering (Hulshof et al., 2015).

In de jaren zeventig kreeg een andere benadering, van onder anderen Willem Drop, meer aanhang. De literaire canon werd vaker losgelaten, ten gunste van een meer leerlinggerichte benadering. Deze verschuiving hangt samen met de sterkere nadruk op de emancipatoire functie van het onderwijs. Grote onderwijs hervormingen, de Mammoetwet, de basisvorming en de tweede fase, leidden tot vermindering van het aantal uren voor Nederlands en de moderne vreemde talen. Vanaf de jaren negentig verschoof de emancipatoire onderwijsstaak meer en meer naar een utilitaire doelstelling: bijdragen aan de kenniseconomie. Leerbaarheid en maatschappelijke relevantie kregen de overhand, met als gevolg dat het nuttige en het vormende deel van de taalvakken steeds vaker werden gescheiden. Literatuuronderwijs marginaliseerde, ten koste van het leren van ‘trucjes voor taalvaardigheid’ (Hulshof et al., 2015, p. 412).

Terugdraaien

Didactiek is ook volgens Els Stronks de zere plek waarop we de vinger moeten leggen. De afgelopen decennia zijn het literatuuronderwijs en begrijpend lezen steeds verder uit elkaar komen te liggen, en bij beide onderdelen leren leerlingen niet meer goed omgaan met wat ze lezen. Stronks: ‘Bij begrijpend lezen is de veronderstelling dat als je tekststructuren begrijpt, je ook de tekst snapt. Bij literatuuronderwijs gaan we ervan uit dat als leerlingen zichzelf kunnen herkennen in een tekst, ze hun doel bereikt hebben. Van alle inhoudelijke dingen die je met teksten kunt doen, zijn dat maar heel beperkte taken, die niet zoveel van leerlingen vergen. Ze leren er nauwelijks iets van, en zeker niet het allerbelangrijkste van lezen: kritisch kunnen omgaan met de tekst. Daar komt bij dat deze didactiek verre van motiverend is, waardoor ook andere aspecten onder druk komen te staan: informatie uit een tekst halen, een beetje doorlezen, geduld hebben.’ Het is een vicieuze cirkel en die moet worden doorbroken. Dat is niet eenvoudig, want de klok terugdraaien kan niet. Stronks: ‘Het (concentratie)gedrag van leerlingen is flink veranderd, onder meer door digitale media.’

Hoopvol stemmen de nieuwe kerndoelen en de eindtermen die nu worden ontwikkeld. In het talenonderwijs

moet meer aandacht komen voor cultuur en literatuur. Volgens Stronks is dat voor de moderne vreemde talen de meest logische ingang om het leesonderwijs meer inhoud te geven. In concreto betekent dat: in een methode Frans geen tekst meer over tieners die wel of geen beugel willen dragen, gekozen om aan te sluiten bij de belevingswereld van leerlingen. Liever eentje over de controverses rond de herdenking van Napoleon. Stronks: ‘Napoleon is een belangrijke historische figuur aan wie vaak wordt gerefereerd. Als dat je niets zegt, gaat veel zeggingskracht, vlotheid en ook verband in een samenleving verloren. Voor docenten Frans is het bovendien makkelijker om een les te geven over Napoleon dan over de gevoelens van tieners over beugels. Docenten Frans zijn namelijk niet opgeleid als psycholoog of tandexpert. Precies daar ook zit de link met instructie gericht op het verwerken van de inhoud. Bij lezen is kennis niet los te koppelen van vaardigheden.’

Meer inhoud in teksten en instructie betekent dat docenten die inhoud mee moeten brengen. Veel docenten die nu voor de klas staan zijn opgeleid met de huidige leesdidactiek. Ze hebben zelf ook niet zo goed leren lezen en zijn dus ook minder belezen. Terwijl het voorbeeld van een belezen docent cruciaal is, vertelt student Nederlands Thijs Overpelt in zijn bijdrage in dit nummer (p. 14). Tot aan het einde van zijn schoolcarrière hadden literatuur en lezen voor hem een stoffig imago. Zijn leeslust werd uiteindelijk aangewakkerd door een docent die vanuit haar brede boekenkennis hem de juiste, aansprekende boekentips kon geven. Maar Overpelt zette zijn smartphone niet uit. Integendeel, sociale media als TikTok en Instagram speelden een belangrijke rol bij zijn literaire identiteitsvorming, schrijft hij. Omdat hij op sociale media variatie miste, vooral aandacht voor de Nederlandse letteren, creëerde hij zijn Instagramaccount, @boekenjongen, waarmee hij zijn leeservaringen deelt met leeftijdgenoten. Veel van zijn helden staan nog niet standaard op de boekenlijsten van docenten voor hun leerlingen. Overpelts verhaal sluit aan op de adviezen van universitair docent Nederlandse letterkunde Jeroen Dera in het boek *Omdat lezen loont* (2022). Daarin pleit hij voor een meer gevarieerde en moderne selectie van boeken op de leeslijst, overigens met behoud van canonieke schrijvers. Zo’n aanbod, met ruimte voor eigen inbreng zal meer leerlingen aanspreken. Voorwaarde is wel dat er voldoende docenten zijn zoals die van Thijs Overpelt – leraren die lezen en belezen zijn.

Paradox

Om beter aan te sluiten op de belevingswereld van jongeren van nu, moeten we loskomen van de veronderstelling dat er een verband zou zijn tussen digitalisering en slechtere leesvaardigheid, stelt ook vakdidacticus Engels Manon Reiber-Kuijpers in haar bijdrage in dit nummer (p. 22): ‘De paradox is dat digitaal lezen juist vraagt om andere, en soms zelfs betere, leesvaardigheid dan lezen op papier.’ De digitale leesomgeving kent zowel uitdagingen als mogelijkheden. De uitdagingen vereisen een

Veel docenten hebben zelf ook niet zo goed leren lezen en zijn dus ook minder belezen. Terwijl het voorbeeld van een belezen docent cruciaal is

goede leesvaardigheid die zich niet beperkt tot scrollen en skimmen. De mogelijkheden kunnen de leesvaardigheid verbeteren. En daarom, aldus Reiber-Kuijpers, ‘is het zinniger om in het streven om leerlingen aan het lezen te krijgen niet te denken in termen van óf óf, maar én én’. Lezen is een persoonlijke zoektocht die deels online, deels offline plaatsvindt. In het digitale tijdperk is die

Leestips van Els Stronks

Vakliteratuur

Het leven van teksten: Een inleiding tot de literatuurwetenschap van Kiene Brillenburg Wurth en Ann Rigney (2006).
Stronks: ‘Een enorm prettige manier om te zien wat je allemaal kunt doen met de inhoud van teksten.’

Fictie

Kees de Jongen van Theo Thijssen (1923).

Stronks: ‘Vanwege het samenspel tussen een leerling die wat kan en wil, en een docent die dat ziet.’
“‘Nou,’ zei de meester, ‘dat is óók raar. De jongen, die ik geschikt vind, solliciteert niet.’ Hij keek Kees aan. Alle jongens keken óók naar Kees. Verscheidenen lieten hun vinger maar zakken. Kees, ’n beetje schuchter, stak toen z’n vinger omhoog. ‘Afgesproken, Bakels,’ zei de meester.’

De afgelopen decennia zijn het literatuuronderwijs en begrijpend lezen steeds verder uit elkaar komen te liggen, en bij beide onderdelen leren leerlingen niet meer goed omgaan met wat ze lezen

literatuur een centrale rol in het taalonderwijs, mede gestimuleerd door de in ons land wijdverspreide leesgevoelens en door uitgeverijen die goedkope uitgaven van boeken op de markt brachten, of via kranten feulletons publiceerden. Deze literaire teksten weerspiegelden burgeridealen van kennis, nut en beschaving en werden gebruikt ter oefening van stijl, grammatica en schrijven. Literatuuronderwijs was dus ook belangrijk voor het helpen opbouwen van een nationale identiteit.

zoektocht complexer geworden en dus is het zaak leerlingen goed te begeleiden bij dit proces.

Onderzoek naar het optimaliseren van de mogelijkheden van de digitale leesomgeving is een van de onderdelen van het NWO-project LeesEvolutie, waar de komende acht jaar 5,3 miljoen euro mee is gemoeid. Ook wil Stronks met dit project de leerdoelen van begrijpend lezen en literatuur weer dichterbij elkaar brengen, om zo de leesdidactiek te verbeteren. Stronks: 'Leesonderwijs dat ergens over gaat, gaat over de inhoud. De nieuwe leerdoelen zullen breder zijn dan de huidige en hebben betrekking op zowel leesvaardigheid, belezendheid als leesgedrag. Ze gaan over de actieve verwerking van wat je leest, niet alleen over de structuur van de tekst. Als het gaat om begrip, betreft het niet alleen het cognitieve, maar tevens affectieve domein. Actief mag ook confronterend zijn: niet alleen jezelf herkennen, maar ook de ander leren zien.' Stronks pleit voor onderzoekend lezen, een vorm van leesonderwijs waarbij lezers een actieve rol als betekenisgever wordt toebedeeld.

te werken, heb je nog minder taalcontact. Ik zou dat alleen aanraden als je de oorspronkelijke tekst met de vertaling wilt vergelijken. Dat is een veel interessanter aanpak die uitdaagt, in plaats van de lat lager te leggen door voor vertalingen te kiezen.'

Zal Nederland met de leesoffensieven van de komende jaren het voorbeeld van Ierland kunnen volgen? Dat land scoorde jarenlang slecht op leesvaardigheid, maar laat nu een stijgende lijn zien, mede dankzij het project National Strategy to Improve Literacy and Numeracy (2011–2020). Ierland zette in op een integraal leesbeleid, het bevorderen van leesmotivatie en deskundigheidsbevordering van docenten. Maar waken blijft het dan wel voor de eigen (onderwijs)cultuur. In zijn roman *Sérotonine* schrijft Michel Houellebecq daarover: 'La Hollande n'est pas un pays, c'est tout au plus une entreprise.' Dat Hollandse utiliteitsdenken blijft ook in het talenonderwijs een valkuil. Taal en lezen moeten nuttig zijn; de informatie dient zo efficiënt mogelijk te worden overgebracht. Maar zo werkt taal niet. Stronks: 'Het is in

'Taal is niet alleen structuur of regels; taal is geen trucje'

Om docenten en leerlingen te ondersteunen, ontwikkelde Stronks universiteit voor het voortgezet onderwijs verschillende digitale onderwijsplatforms: LitLab.nl, een digitaal laboratorium voor onderzoekend lezen, SchrijfLab.nl en Taalbaas.nu (online masterclasses van Zaïre Krieger, Marieke Lucas Rijneveld, Daniël Kolf en Khalid Kasem). In het introductiefilmpje bij LitLab.nl, dat inmiddels zo'n achtduizend gebruikers kent, zegt Jochem uit vwo 4: 'Ik heb geleerd dat je niet alleen bij natuur- en scheikunde onderzoek kunt doen, maar ook bij dit soort vakken.'

Une entreprise

Dergelijke virtuele leeslaboratoria zouden ook voor de moderne vreemde talen interessant kunnen zijn. Voor bijvoorbeeld een taal als het Frans op school kan dat wel lastig zijn. Het taalniveau van leerlingen Frans is in het voortgezet onderwijs immers bij lange na niet toereikend om literatuur of teksten uit de media te lezen. Wanneer de nadruk bij het Frans meer op cultuur moet komen te liggen, is het dan niet beter om boekvertalingen te lezen? Stronks vindt dat geen goed idee: 'Door met vertalingen

taal ontzettend moeilijk om heel precies te zijn. Je moet accepteren dat dat niet kan en veelal ook niet gewent is, of het nu om fictie, non-fictie of zelfs mondelinge communicatie gaat. Taal is niet alleen structuur of regels; taal is geen trucje. Er is altijd ruis. Precies dat maakt taal, literatuur en communicatie interessant. En precies daar zou de leesinstructie moeten starten. Want als je taal van die ruis ontdoet, wordt het iets heel simpels en iets wat het niet is. Niet vreemd dat dat leerlingen demotiveert. De lat lager leggen en taal reduceren tot iets wat over structuren en eenduidige functies gaat, heeft ons dat wel geleerd.' ■

LITERATUUR

- Bonset, H. (2020). PISA: wat kunnen onze 15-jarigen eigenlijk niet? Neerlandistiek. <https://neerlandistiek.nl/2020/07/pisa-wat-kunnen-onze-15-jarigen-eigenlijk-niet/>
- Hulshof, H., Kwakernaak, E., & Wilhelm, F. (2015). *Geschiedenis van het talenonderwijs in Nederland: Onderwijs in de moderne talen van 1500 tot heden*. Passage.
- Dera, J. (2022). Wat scholieren (niet) lezen voor hun schoolexamen – en wat we daarmee moeten. In Y. van Dijk, M.-J. Klaver, E. Stronks, & M. Hamel (Red.), *Omdat lezen loont: Op naar effectief leesonderwijs in Nederland* (p. 66–72). Pica.

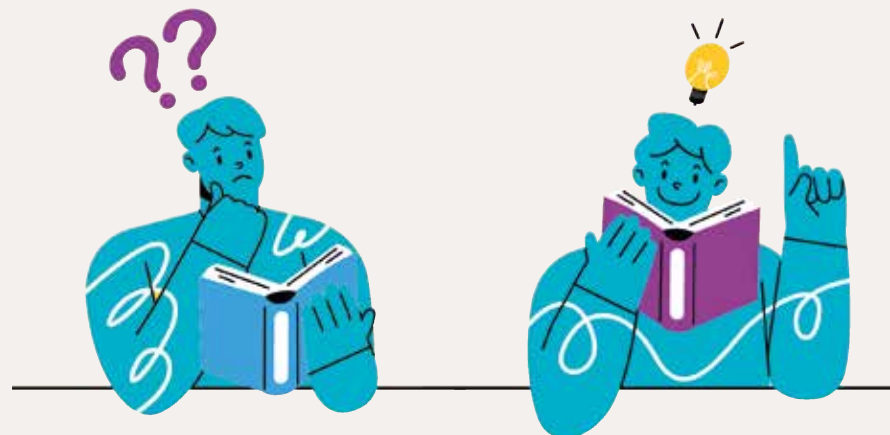
Verdiep je empathie door meer en vaker te lezen

Regelmatig verhalen lezen zorgt ervoor dat sociaal-cognitieve vaardigheden – zoals empathie – sterker worden, bij zowel kinderen als volwassenen. En dat zorgt er weer voor dat we ons tijdens het lezen beter en sneller kunnen inleven in personages. Taalwetenschapper Lynn Eekhof promoveerde onlangs op dit onderwerp aan de Radboud Universiteit. 'Ik denk dat we meer moeten doen met de verwondering over wat verhalen doen, in plaats van lezen alleen zien als een praktische vaardigheid.'

Of je nu in gesprek bent met iemand of een boek of reportage in de krant leest: in beide gevallen moet je je inleven in de ander om te kunnen begrijpen wat een ander denkt en voelt. De vaardigheden die we gebruiken om ons in te leven in anderen worden sociaal-cognitieve vaardigheden genoemd, zoals empathie en het 'lezen' van andermans gedachten. 'In verhalen gaat het weliswaar om mensen die niet echt zijn of die je niet ziet, maar we gaan ervan uit dat je dezelfde vaardigheden inzet om ook die mensen te begrijpen', zegt taalwetenschapper Eekhof.

Om de samenhang tussen het lezen van verhalen en sociaal-cognitieve vaardigheden te onderzoeken, liet Eekhof honderden proefpersonen allerlei verhalen lezen en onderzocht ze, onder andere door het gebruik van een oogbewegingscamera, hoe ze die verhalen lasen en hoe dat samenhang met hun sociaal-cognitieve vaardigheden. 'Daaruit bleek dat er een wederzijds versterkende relatie bestaat tussen sociale cognitie en verhalen. Omdat we onze sociaal-cognitieve vaardigheden gebruiken om verhalen te begrijpen, worden die vaardigheden steeds beter door regelmatig te lezen. En dát zorgt er weer voor dat we ons tijdens het lezen ook beter en sneller kunnen inleven in personages.'

Maar één verhaal lezen is niet dé oplossing voor een gebrek aan empathie, een eerdere bevinding die in de media een tijdje de ronde heeft gedaan maar inmiddels ontkracht lijkt. Uit de resultaten van Eekhof blijkt zelfs dat het lezen van één verhaal mogelijk juist een licht uitpuddend effect heeft op onze sociaal-cognitieve vermogens. Dat lijkt tegenstrijdig, maar Eekhof vergelijkt het met krachttraining. 'Net zoals we met het doen van tien push-ups onze armspieren tijdelijk vermoeien, putten we met het lezen van één verhaal onze sociaal-cognitieve "spieren" tijdelijk uit. Op de lange termijn heeft het dagelijks of wekelijks herhalen van een set push-ups echter wél een positief effect op onze spieren. Op zo'n zelfde manier heeft ook het regelmatig en langdurig lezen van verhalen een versterkend effect op sociale cognitie.' RU

Readification

Gamende jongeren verleiden tot lezen: dat is het doel van het leesbevorderingsproject Readification. Nederlandse auteurs schreven een kort verhaal bij bestaande games zoals *Assassin's Creed*. Gameproducent Ubisoft publiceerde de verhalen met multimediale verrijkingen in de Ubisoft Special-app. Hoewel jongeren de verhalen gemiddeld positief beoordelen, leest een minderheid de verhalen tot het einde.

Dit blijkt uit onderzoek van Qrius in opdracht van de Leescoalitie, de initiatiefnemer van Readification. Negentien jongeren tussen de 15 en 18 jaar deden mee aan een interview, het merendeel samen met een andere jongere. Zij spelen of hebben in het verleden *Assassin's Creed Valhalla* gespeeld, de game waarop de twee korte verhalen in het onderzoek zijn gebaseerd: *Badr bij de Noormannen* van Abdelkader Benali en *De wilde jacht* van Roderick Leeuwenhart.

De jongeren kregen in het onderzoek de opdracht om een van de verhalen (deels of in het geheel) te lezen. Een kwart van de jongeren las het verhaal helemaal uit. Dit zijn fervente lezers, wat impliceert dat Readification vooral jongeren aanspreekt die al regelmatig lezen. De helft las een groot deel van het verhaal en een kwart kwam niet verder dan de eerste pagina's. Voor deze groepen blijken de verhalen, die ongeveer drieduizend woorden tellen, te lang en gedetailleerd, met veel moeilijke, onbekende woorden. Hiernaast speelt hun lage leesvaardigheid een rol bij het afhaken.

De Leescoalitie gaat zich beraden op een mogelijk vervolg op Readification. De onderzoekers bevelen aan om toekomstige verhalen te baseren op een grotere diversiteit aan games, en ook op games van andere producenten. Een andere aanbeveling is om de verhalen te publiceren in dezelfde omgeving als de game, en niet in een app met achtergrondinformatie. Stichting Lezen